15. Ingøy

Kystutnyttelse i Vest-Finnmark

Måsøy kommune
Areal: 16,9 km²
Plassering: Området ligger i landskapsregionen 38) Kystbygdene i Vest-Finnmark (Nasjonalt referansesystem for landskap – NIBIO)

BELIGGENHET

Ingøy ligger ytterst på kysten av nordvestre Finnmark, nord for Hammerfest. KULA-området består av den nordre delen av Ingøya, fra Finneset, over Ingøyfjellet og til Gåsnes og Røyrnes i øst. I sør avgrenses området av Vaktstufjellet og i nord av Langholmen. Landskapet er stedvis omgitt av skjærgård med holmer og småøyer som beskytter mot Norskehavet, særlig på nordsida, og skilt av Trollsundet fra den større Rolvsøya i sør.

BESKRIVELSE

Ytterkysten fra Ingøy til Nordkapp var isfri allerede for om lag 16 000 år siden, og de tidligste boplassene på øyene i Vest-Finnmark lå ved datidens strandlinje. Marine og geologiske prosesser har imidlertid ført til at bosetningen fra eldre steinalder på Ingøy, fram til rundt 4000 fvt., nok har ligget i områder som i dag er under havoverflaten. Fra yngre steinalder kjenner vi flere spor på Ingøy. Det er påvist bosetningsspor i Valabakken, Sæterbukta og på Kirkesanden. Lenger sør på øya finnes også tufter fra denne tida. Et flyvesandsfelt på Røyrnes inneholder kulturlag og hvalknokler datert til rundt 1800–1900 fvt. Like nedenfor finnes tufter fra tidlig metalltid.

Fra slutten av tidlig metalltid og framover får man bosetningslag som i dag vises som Ingøys store

Oversiktsbilde av gårdshaug ved Inga, Ingøy. Gårdshaugen ligger vendt mot sjøen, med skjærgården som en sentral del av det omkringliggende kystlandskapet. Foto: Reidun Laura Andreassen, Finnmark fylkeskommune

gårdshauger. Dybden på gårdshaugene ved fergekaia på Inga er ikke kjent, men ut ifra strandnivået ser de ut til å være over 3 m tykke, og strekker seg sannsynligvis tilbake til tidlig metalltid. Lagene inneholder fiske-, dyre- og hvalbein, og annet materiale forbundet med kystbosetning, og er våre beste vinduer inn til kystutnyttelsen på Ingøy de siste to-tre årtusen. Foruten Ingaværet finnes også en stor gårdshaug på Gåsnes som kan ha like tykke lag. Det er også en gårdshaug på Finnes som har blitt undersøkt, med daterte lag fra middelalder, og funn helt fra tidlig metalltid i form av harpuner, store fiskekroker og fiskebein. Kystutnyttelse i jernalderen preges i Finnmark av hellegroper, brukt til utvinning av tranolje fra marine pattedyr. Fra Ingøy kjennes bare én hellegrop, like nord for Inga.

Mangeromstufter er de mest markante restene fra middelalderen på Ingøy. De ble bygd i senmiddelalderen, og har blitt tilknyttet både islandsk handel og norsk skattlegging av Finnmark, aktiviteter helt avhengige av sjøbåren transport. Mangeromstuftene ligger langs kysten i områder med gode havneforhold, i samme områder som gårdshauger. På Ingøy finnes slike på Avløysinga og ved Gåsnesspira. Det er også en lignende type tuft på nordvestsida av Gåsnes, uten at denne er typebestemt sikkert. Inga og Vardø var de to største fiskeværene i Finnmark i senmiddelalderen, grunnet sin nærhet til rike fiskebanker. Det bodde da rundt 300 personer her, og stedet var den største skatteyteren i regionen. Det er først nevnt i arkiver fra 1515, men har en kirketuft med kirkegård fra middelalderen og gjenstander fra Finneshaugen dateres til 1200–1300-tallet. Fiskehandelen sørover var hovedårsaken til framveksten av Ingøy som norsk fiskeværskoloni fra 1200-tallet.

Endringer i handelen førte til en kollaps i folketallet mot slutten av 1500- og inn på 1600-tallet. Samtidig økte handelen mot Kvitsjøen, og mellom de europeiske sjønasjonene, noe som førte nye aktører til Finnmarkskysten. Europeiske hvalfangere dukket opp på kysten av Vest-Finnmark for å jakte nordkaper for produksjon av hvalolje. Vi kjenner til tre britiske skip som fangstet ved Ingøy i 1615, men baskiske og nederlandske skip kom nok også for handel og hvalfangst. Det er ikke kjent kulturminner på Ingøy fra denne hvalfangsten som til slutt utryddet nordkaperen i Finnmark, men vi kjenner en nordkapervirvel datert til 1600-tallet fra gårdshaugen på Inga. Monopolhandelen i Finnmark ble opphevet i 1787, og det dukket opp et gjestgiveri ved Inga i 1791. Det brant ned i 1802, men det nye fra 1803 stod til tyskerne brant det, og var da Ingøys eldste hus. Krambua her i 1806 solgte bruksgjenstander, korn og brensel, men også handelsvarer langveisfra som spansk brennevin og salt, tobakk og en rekke tekstiler, blant annet silke. Assortimentet inkluderte til og med kammer lagd av elfenbein. Grunnmuren fra det nedbrente gjestgiveriet kan ses på flyfoto fra 1946 og ligger fortsatt mellom veien og fjæra, uten at den har blitt undersøkt arkeologisk.

Folketallet tok seg kraftig opp gjennom 1800-tallet til over 400 personer rundt 1900. Utviklingen kan knyttes til liberalisering av handelen og framveksten av pomorhandelen. Det kom også rutegående dampskip i andre halvdel av århundret. Industriell hvalfangst fant sted i Mafjord fra 1889 til Finnmarksfredningen i 1904, og en kort periode i 1918–1919 utført av den norske stat, for kaloritilfang etter første verdenskrig.

Et fotografi fra 1906 viser flere titalls fartøy ved Inga, blant annet tre dampskip og en rekke seilskuter, sammen med mindre båter som åttringer og fembøringer. Moloen på Nordneset er bygd, og man ser ellers trepirer på innsida mot Kirkesanden og utover mot Avløysinga. Som følge av trelasthandelen med Arkhangelsk kom det i 1866 fyrstasjon på Fruholmen. Naustet og smia her ble skylt på havet i en storm 1882, men ellers stod bygningene til tyskerne brant stasjonen og sprengte tårnet i november 1944. Fyrstasjonen ble gjenoppbygd og stod ferdig i 1948 som verdens nordligste fyrstasjon.

LANDSKAPSKARAKTER

Vestkysten av Finnmark har store, dypt innskårne øyer med bratt og nærmest utilgjengelig kystlinje. Yttersiden er dominert av vide landskapsrom med bratte fjellsider vendt mot åpent hav. Innersiden av øyene har noe lunere beliggenhet vendt mot nærmeste øy, smalere sund og trangere landskapsrom. Dagens bosetting ligger nord for Ingøyfjellet. Eldre bosetting fantes i tillegg på Gåsnes og Finnes. Golde fjellnabber avløser frodigere områder på strandbremmen der bebyggelsen befinner seg.

Kystlandskapet øst for Nordkapp er direkte eksponert for havet, med bratte klipper eller slake strandbremmer, mens kyststripen i vest er beskyttet av øyer. Utenfor Porsangerhalvøya finner vi Hjelmsøy, Måsøy, Rolvsøy og lengst i nordvest, Ingøy. Det utvalgte landskapet består av Ingøys nordre del. Landskapsrommet avgrenses av Vaktstufjellet mot sør og Ingøyfjellet mot vest. Mot nord og øst åpnes landskapet mot havet. Østre del av Ingøya består av flate myrområder ispedd flere tjern. Mot nord er ei vid bukt dominert av skjærgård og holmer.

Ingøy ligger så langt fra fastlandet i Finnmark at det som nevnt har vært lite landheving her etter istida. Ingøy har heller vært utsatt for havstigning og oversvømming av lavereliggende deler i perioden etter at isen smeltet. Øya er skilt fra den større Rolvsøya av det kilometerbrede Trollsundet. Skjærgården beskytter strandlinja fra storhavets krefter. Ingøys landterreng preges av to større fjellformasjoner;

Fiskeværet Ingøy med kirken, slutten av 1800-tallet. Ukjent fotograf, hentet fra Riksantikvarens arkiv

Mafjordfjellet, som utgjør nesten hele øyas sørvestre kvarter, og det mindre Ingøyfjellet, som skiller Inga fra Mafjorden. Foruten disse, er størsteparten av øyas terreng flate myrer og vann mellom slake, lyngdekte rygger og høyder.

NASJONAL INTERESSE

Gårdshauger, tufter og andre kulturminner fra middelalderen gjør landskapet på Ingøy til et vindu til både den forhistoriske og historiske bosetningen i Finnmark, og hvordan befolkningen overlevde og skapte industri og handel i harde naturomgivelser. Området inneholder et stort utvalg av regionkarakteristiske kulturminner innenfor det samme landskapsrommet. Næringsgrunnlaget har vært felles for all bosetting fra steinalder til i dag – havets ressurser. Samtidig har bebyggelsen også vært anlagt i de samme buktene og strandflatene i hvert fall siden middelalderen. Inga er et av svært få eksempler på de fiskeværene som ble etablert langs Finnmarkskysten i høymiddelalderen og som inngikk i norske politiske og økonomiske nettverk. I motsetning til det andre store fiskeværet, Vardø, er fortsatt mye bevart i form av Finnmarks største gårdshauger. Samtidig er det mange spor etter samisk bosetting og virksomhet, med en velbevart kirketuft og kirkegård tilknyttet befolkningen. Andre grupper, som islandske handelsmenn, hollandske og britiske hvalfangere og russiske pomorer, er også representert i lokalhistorie, tradisjon og arkeologi innenfor KULA-området på Ingøy.

SÅRBARHET

Mange av kulturminnene på Ingøy ligger tett på dagens bebyggelse, siden landskap og vær i stor grad bestemmer hvor bosetning er fordelaktig. Det at landhevinga har vært liten i ytre strøk av Vest-Finnmark betyr også at dagens strandflater samsvarer i stor grad med steinalderens. Kulturminnene er sårbare for samfunnets oppgradering av bygninger og fritidsboliger med vann og strøm, samt utbygging av areal for slike formål. Det er planlagt en ny kombibåtkai i Inga, som kan generere større trafikk og ferdsel på øya. Utbyggingen og ferdselen kan true de store gårdshaugene, som ligger tett inntil den nye kaia.

En annen sårbarhetsfaktor er varmere klima, som trolig vil medføre flere og kraftigere stormer langs ytterkysten og våtere vær. Konsekvensen er større erosjon og ytterligere press på strandnære kulturminner og kulturminner i løsmasseområder, som gamle strandvoller og morenerygger.

Hele KULA-området bør vises i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlig hensyn til landskap og kulturmiljø. Det bør utarbeides retningslinjer til hensynssonen, og generelle bestemmelser til kommuneplanens arealdel, for å ivareta verdiene og sette rammer for arealbruken.

Ingøy
Avgrensning av område
0
1
2 km
N
Beskallen
Lineskallen
Englan
Båknausen
Grasholmskallen
Langskjærgrunnen
Stabbefluan
Stabben
Jernsteinskallen
Langskjæret
Kvalen
Lilleskarvbaren
Lille Gåsøya
Fruholmen
Vestre
Austre
Kvannholmen
Store
Småkartøyan
Svartoksen
Garpholmen
Avløysinga
Ingøy
Henrik-
holmen
Sand-
Jonholmen
Rekvika
Vika
Skaret
Salt-
Jaksholmen
Røyrnes
Sletta
Lyng-
holmen
Finnes
Storkulen
Ingøy-
fjellet
Russehamna
Samuel-
holman
Knut-
holmen
Lendingen
Landkomberget
Gåsnes
Lik-
Mafjorden
Mafjord-
Porthola
Porthol-
neset
Steinvik
Kuris-
høgda
Lamholmen
Kjerring-
klubben
Sætra
Sæterbukta
Vaktstufjellet
Grasholmen
Småkjeholman
Mafjord
Østerbotn
Lang-
Sanden
Kjeholmen
Ingøya
Vikran
Fávle-Iččát
Eidnesklubben
Eidneset
Stokkneset
Trollsundet
Båtkeila
Klubben
Kuhelleran
Russeskjæret
Trollsundet
Kjerringskjæret
Buvikneset
Nordstranda
Stongfjellet
Trollfjorden
Perstrand
Eidneset